

**YALLIG'LANISHGA QARSHI XUSUSIYATGA EGA
BO'LGAN DORIVOR O'SIMLIKLAR**

Yunusaliyeva Madina Doniyor qizi

Andijon davlat universiteti

Maqola haqida ma'lumot
Qabul qilingan: 03.05.2024
Qayta qabul : 30.05.2024
Saytda mavjud : 31.05.2024

Muallif (lar)

M.D.Yunusaliyeva

Muallif bilan aloqa

madinayunusaliyevamadina@gmail.com

© **Muallif. M.D.Yunusaliyeva**
UNIVERSAL xalqaro ilmiy jurnal

Ochiq ma'lumotlar:

<https://universaljurnal.uz/index.php/jurnal>

Maxfiylik bayonoti

Materialni istalgan vosita yoki formatda nusxalash va qayta tarqatish hamda maqoladan to'g'ri iqtibos keltirish va litsenziyasini ko'rsatish sharti bilan istalgan maqsadda foydalanish mumkin.

Anotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonda ko'p o'stiriladigan va yallig'lanish xususiyatiga ega bo'lgan turli xil o'simlik turlari, ularning ahamiyati haqida ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'zlar: dorivor o'simliklar, yallig'lanishga qarshi, farmasevtika, tibbiyot, biologik faol moddalar, vitaminlar, bo'yodaron, gulxayri, qariqiz, zanjabil, rozmarin, smorodina, antioksidant.

Аннотация: В этом разделе представлена информация о различных видах растений, которые часто выращиваются в Узбекистане и обладают противовоспалительными свойствами, а также об их значимости.

Ключевые слова: лекарственные растения, противовоспалительные средства, фармацевтические препараты, лекарственное средство, биологически активные вещества, витамины, бузина, бузина, имбирь, розмарин, смородина, антиоксидант.

Abstract: This article provides information about various types of plants that are widely grown in Uzbekistan and have inflammatory properties, and their importance.

Key words: medicinal plants, anti-inflammatory, pharmaceuticals, medicine, biologically active substances, vitamins, elderflower, elderberry, ginger, rosemary, currant, antioxidant.

O'zbekistonda asrlar davomida xalq tabobatida qo'llanib kelingan bir qancha keng tarqalgan dorivor o'simliklar mavjud. Markaziy Osiyoning qo'shni mintaqalari bilan taqqoslaganda, O'zbekistonning tog'laridagi maydon birligiga nisbati bo'yicha o'simliklar soni bir necha barobar ko'p. Mamlakatning boy o'simlik dunyosida olti mingdan ortiq turli xil o'simliklar mavjud, ular orasida dorivor o'simliklar ham bor. Bunday o'tlar ekologik toza bo'lib oziq-ovqat, aromatik va farmatsevtika mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun xomashyo sifatida ishlatiladi.

Dorivor o'simliklar odam va hayvon organizmlariga ta'sir qiluvchi biologik faol moddalarni saqlovchi, tibbiyot maqsadida foydalaniladigan o'simliklar hisoblanadi. Ularda turli biologik faol moddalar (BFM) to'planadi: (alkaloidlar, glikozidlar, vitaminlar, achchiq moddalar, oshlovchi moddalar, polisaxaridlar, flavonoidlar, efir moylari va b.). Odatda dorivor o'simliklarni quyidagi guruhlariga bo'linadi: Tinchlantiruvchi, uyqu keltiruvchi, og'riq qoldiruvchi, yaralarni tuzatuvchi, qon to'xtatuvchi, safro haydovchi, yumshatuvchi va boshqalar. Inson va hayvonlar organizmida ro'y beradigan turli kasalliklarni davolashda ishlatiladigan dori-darmonlar ichida shifobaxsh o'simliklardan tayyorlanayotgan dorilar muhim o'rinda turadi.[1]

Tabobat insoniyat bilan bir davrda paydo bo'la boshlagan. Insonlar o'z-o'ziga, bir-biriga yordam berishi oqibatida asta-sekin tibbiy bilimlar vujudga kelib, asrar davomida o'ziga xos yo'lini bosib o'tgan. Tibbiy bilimlar rivojlanishi hozirgi davrga kelib o'ta ixtisoslashib, mayda bo'limlarga bo'lindi. Shunga qaramay, tabobat ilmi hozirgi

zamonda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan va asrlar osha yetib keldi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning tashabbusi bilan "Xalq tabobati akademiyasi"ning tashkil etilishi O'zbekiston tarixida muhim voqea bo'ldi. Zero, qadimiy Turon tabobati dunyosida tamal toshi qo'yganligi tarixiy manbalardan ma'lum. Bu muqaddas zamin tuprog'idagi har bir siyohning yaprog'idan ildizigacha turli dardlarga shifo bo'lishi azaldan isbotlangan. Dorivor ichimliklar, malhamlar tabiiy giyohlardan tayyorlanganligi bois alp qomat alp omishlar, suluv Barchinoylar dunyoga kelib, yetti iqlimga dong'i ketgan. Jahon tabobatining shayxurraisi Abu Ali ibn Sino kabi allomalarning vatani bu yurt.[2]

O'zbekistonda dorivor o'simliklarning 700 dan ortiq turi mavjud. Shulardan tabiiy sharoitda o'sadigan va madaniylashtirilgan 120 ga yaqin o'simlik turlaridan ilmiy va xalq tabobatida foydalaniladi. Hozirgi davrda tibbiyotda qo'llaniladigan dori-darmonlarning qariyb 40-47% o'simlik xomashyolaridan olinadi. O'simliklar murakkab tuzilishiga ega bo'lgan jonli tabiiy kimyoviy laboratoriya bo'lib, oddiy noorganik moddalardan murakkab organik moddalar yoki birikmalarni yaratish qobiliyatiga ega. Dorivor o'simliklarning quritilgan o'ti, kurtagi, ildizi, ildizpoyasi, tunganagi, piyozi, po'stlog'i, bargi, guli, g'unchasi, mevasi (urug'ii), danagi, sharbati, qiyomi, toshchoyi, efir moyi va boshqalardan dori-darmon tarzida foydalaniladi. Dorivor o'simliklarni 2 xil tasniflash qabul

qilingan: 1) ta'sir qiluvchi moddalarning tarkibiga qarab alkaloidli, glikozidli, efir moyli, vitaminli va boshqalar, 2) farmakologik ko'rsatkichlariga qarab tinchlantiruvchi, og'riq qoldiruvchi, uxlatuvchi, yurak-tomir tizimiga ta'sir qiluvchi, markaziy nerv sistemasini qo'zg'atuvchi, qon bosimini pasaytiruvchi va boshqalar.[3]

Quyida yallig'lanishga qarshi xususiyatga ega bo'lgan dorivor o'simliklar bilan tanishamiz:

Bo'yodaron - Asteraceae oilasiga mansub ko'p yillik o'simlik, ildizlari o'rmalovchi, simsimon shaklda. Poyasi tik turuvchi, balandligi 20-80 sm, mayin tuklar bilan qoplangan. Barg yaproqlari lansetsimon, cho'zinchoq, uzunligi 3-15 sm, eni 0,5-3 sm, pastki qismida nuqtali bezchalari bor, ikki yoki uch karra patsimon bo'lingan, asosiga biroz yetmaydi, ko'p sonli (15-30) bir-biridan sezilarli uzoqroq joylashgan birlamchi bo'laklari bor, ular 9-15 ta tishsimon bo'lakchalarga ega. Gul savatchalari poyaning yuqori qismidagi qalqonchalarda to'planadi. Tilsimon gullari 5 ta, rangi oq, kamdan kam hollarda pushti rangda bo'ladi. Urug'lari (pistacha) yassi, cho'zinchoq kumushsimon-kulrang, uzunligi 1,5-2 mm. Iyun oyidan yozning oxirigacha gullaydi: urug'lari iyul-sentyabrda pishib yetiladi. Tibbiyotda o'simlikning yer usti qismi ishlatiladi.

Bo'yodaron barglari va gullari tarkibida azulenlar, murakkab efirlar, kamfora, tuyol, sineol, kariofillen, chumoli, sirka va izovalerian kislotalarini o'z ichiga olgan efir moyi kiradi. O'simlik tarkibida taninlar, qatronlar, achchiqliklar, vitaminlar,

alkaloidga o'xshash axillien va boshqa moddalari mavjud.

Bo'yodaron o'ti yallig'lanishga qarshi va bakteritsid ta'sirga ega. Ular oshqozon-ichak traktining turli kasalliklari, oshqozon yarasi va gastrit uchun damlama va qaynatma shaklida qo'llaniladi. Bu oshqozon va ishtaha ochuvchi choylarning tarkibiga kiradi. Bo'yodaronning qichitqio't o'simligi bilan birga preparati ichki va tashqi qon ketishida qon to'xtatuvchi va tinchlantiruvchi vosita sifatida buyuriladi.[4]

Gulxayri - Malvaceae oilasiga mansub ko'p yillik o't. Poyasi tik o'suvchi, oddiy yoki kam shoxlangan, mayin yulduzsimon tukli, balandligi 70-150 sm. Barglari tuxumsimon, pastki qismi odatda uchburchak-yuraksimon shakliga ega, chetki qismi tartibsiz qo'ng'urali-tishsimon, ba'zida bir oz 3-5 bo'lakli, zich mayin tukli, kul rang-yashil, bandli, yuqori barglari qisqa bandli. Gullar barglar qo'ltig'ida tutam bo'lib joylashgan, juda qisqa gulbandli, zich mayin tukli. Ostki kosacha Gulyonbarglari (8)-9-(10) qo'shib o'sgan, tuxumsimon cho'zilgan, zich mayin tukli, uchli bargchalardan tashkil topgan, kosachabarglarga nisbatan qisqaroq. Kosachabarglari tuxumsimon, tepaga qarab uzayib uchli, zich mayin tukli, pastki qismida qo'shib o'sgan. Gultojibarglari och yoki yorqin pushti, ba'zan oq tusli, kosachaga qaraganda 1,5-2 baravar uzunroq, gultojibarglar uchburchak-teskari yuraksimon. Urug'lari orqa tomonda silliq yoki juda oz burishgan, yulduzsimon-mayin tukli,

chetki qismida to'rtinchi, soni 15-18. Iyun-avgust oylarida gullaydi, iyul-sentyabr oylarida mevalaydi.

Gulxayri yallig'lanishga qarshi, o'raluvchi, balg'am ko'chiruvchi, yo'talga qarshi ta'sirga ega. Gulxayrining shifobaxsh xususiyatlari polisaxaridlarning ko'pligi bilan bog'liq, ularni suvli damlamada shishishi kuzatiladi, hajmi oshishi va shilliq pardalar va terini ingichka qatlam bilan qoplashi mumkin. Bu qatlam shilliq pardalarni zararli omillardan (sovuq yoki quruq havo; oziq-ovqat tarkibiy qismining bezovta qiluvchi ta'siri, qurishi) himoya qiladi.[4]

Qariqiz - *Arctium tomentosum* Mill. (Лопух войлочный) Asteraceae oilasiga mansub, balandligi 60-180 sm bo'lgan yirik ikki yillik o't o'simlik. Ildizi etli, o'q ildiz, kam shoxlangan, uzunligi 60 sm gacha; poyasi tik turuvchi, egiluvchan, chiziq-chiziqli, mayin tukli. Barglari bandli, keng yurak-tuxumsimon, tishsimon. Pastki barglari yirik (uzunligi 50 sm gacha, eni biroz kamroq). Gullari qalqoncha yoki qalqonsimon ro'vak shaklida joylashgan sharsimon savatchalarga yig'ilgan. Gullari naysimon, ikki jinsli, gultojibarglari binafsha-qizg'ish rangli, kosachabarglari popukli. Mevasi cho'zinchoq, silliq, qirrali, dog'li, 5-7 mm uzunlikdagi popukli pistachalar. Iyul – avgust oylarida gullaydi, mevalari avgust – sentyabrda pishadi.

Turli xil mualliflarning fikriga ko'ra, qariqiz o'simligi mikroblarga qarshi faollikka ega, bezgakka qarshi (isitma tushiruvchi) ta'sirga ega va shamollashda qo'llaniladi, oshqozon yarasi, jigar kasalliklarida, bavoil, siydik tosh kasalliklarida, bod kasalligida, ko'karishlar, yaralar, bosh og'rig'ida (peshonada

kompress shaklida) mahalliy vosita sifatida ishlatiladi. Qariqiz preparatlarning antitoksik ta'siriga oid ma'lumotlar mavjud (hasharotlar va ilonlarning chaqishida, simob preparatlari bilan zaharlanish va boshqalar).

Og'iz bo'shlig'i, tomoq, yuqori nafas yo'llari va oshqozon-ichak trakti shilliq qavatining yallig'lanishi uchun ishlatiladi. Shuningdek, qariqiz jinsiy organlar kasalliklari, jigar toshi, trofik yaralarni davolashda, tasmaimon chuvalchanglar bo'lganda ishlatiladi. Barg shirasidan teri saratonini davolashda ishlatiladi.[5]

Zanjabil — o'tkir va ozgina qizdiradigan mahsulot bo'lib, u qovurilgan taomlarda sharqona ta'mni ochib beradi. Sharqda mashhur bo'lgan ziravorlar o'zining noyob ta'mi va shifobaxsh xususiyatlari tufayli dunyoni zabt etdi — zanjabilning ta'mi va hidi nafaqat taomlarni, balki shamollash va tushkun kayfiyat bilan kurashishga yordam beradigan xushbo'y choyni ham eslatadi. Yangi va maydalangan zanjabil vitamin, mikroelement, efir moylari manbai bo'lib, organizmga yallig'lanishga qarshi va mustahkamlovchi ta'sir ko'rsatadi. Askorbin kislotasi, A va B guruhi vitaminlari, rux, kalsiy, yod, tabiiy antibiotik va antimikotiklar tufayli zanjabil kuchli antioksidant bo'lib, bir vaqtning o'zida immunitetni mustahkamlaydi. Zanjabilning ildizi yallig'lanishni kamaytirishda samarali hisoblanadi. Kefir — bir choy qoshiq zanjabil sharbati, bir chimdim dolchin va

qizil qalampirni kefirga qo'shib, tunda ichish mumkin.

Sevimli retseptlar qatorida zanjabil sharbatini kamaytirmaslik kerak. Bu eliksir, ayniqsa, go'shtli taomlar uchun yaxshi, chunki uning tarkibida oqsil tuzilishini o'zgartiruvchi fermentlar mavjud.[6]

Rozmarin (Rosmarinus) — labguldoshlar oilasiga mansub o'simliklar turkumi, efir moyli ekin. O'rta dengiz havzasida 1—3 turi usadi. Doim yashil buta. Bo'yi 1,5–2 m cha. Bargi va to'pgulidan efir moyi olinadigan dorivor P. (R. officinalis), asosan, Yevropa mamlakatlarida, shuningdek, Qrim va Kavkazda o'stiriladi. Qalamchasidan, kamdankam urug'idan ko'paytiriladi. 2—3 yillik ko'chatlari ekiladi. Ekilgandan keyin 2—3yildan boshlab bargi va to'pguli yig'ib olinadi. Hosildorligi 40—120 s/ga. Bargi va to'pguli tarkibida parfyumeriya va tibbiyotda ishlatiladigan 1,5 — 2,5% (quruq moddaga nisbatan) efir moyi, 0,5% gacha rozmaritsin va boshqa alkaloidlar, ursol va rozmarin kislotalari bor. Butalari 7 — 9 yilda yoshartiriladi. R. 20—25 y. hosil beradi. Rozmarinning organizmga foydalari juda ko'p. Masalan tanadagi yallig'lanishni oldini oladi; asab tizimini himoya qiladi; nafas yo'li kasalliklariga qarshi kurashadi; qon bosimini

yaxshilaydi; migren og'riqlarni kamaytiradi.[7]

Smorodina yoki qoraqat (Ribes) qoraqatdoshlar oilasiga mansub butasimon ko'p yillik o'simliklar turkumi, rezavor mevadir. Vatani — Yevropa. Sning Yevrosiyo, Shimoliy va Janubiy Amerikaning sovuq va mo'tadil, Afrikaning mu'tadil mintaqalarida o'sadigan 150 yovvoyi turi bor. Yevropa, Osiyo va Shimoliy Amerikada ekiladi. O'zbekistonda tog'li hududlarda butazorlar orasida; soylarda, tog yon bag'irlarida yovvoyi holda o'sadi. Smorodinaning qora (R. nigrum L), qizil S. (R. rubrum), tillarang S. (R. aureum) va boshqa turlari ekiladi. Qora smorodina barglari va mevalari yallig'lanishga qarshi ta'sirga ega. Jigarni inson tanasining kimyoviy zavodi deb hisoblash mumkin. Agar odamda jigar bilan bog'liq muammo bo'lsa, u inson tanasining sog'lig'iga jiddiy zarar etkazadi. Tarkibidagi antioksidant moddalar qora smorodina meva ekstrakti, masalan, antosiyaninlar, vitamin C, flavonoidlar va fenolik kislotalar yaxshi antioksidant ta'sirga ega va jigarni himoya qilishda sezilarli ta'sirga ega.[8].

Foydalanilgan adabiyotlar (Reference List)

1. www.google.com Dorivor o'simliklar ularning tabiatda va inson hayotidagi roli. cyberleninka.ru
2. M.A.Jo'rayev – Dorivor o'simliklar atlas. Toshkent-2019.
3. Tulyaganova M. Yuldashev A.S – O'zbekistonda keng tarqalgan foydali o'simliklar. Toshkent-2011.
4. O.K.Xojimatov, X.Q.Haydarov, D.T.Xamrayeva, D.A.Imomova, A.N.Xujanov – O'zbekiston dorivor o'simliklariatlasi. Samarqand – 2021.
5. uz.wikipedia.org/wiki/Qariqiz
6. medal.uz/zanjabil-sogliq-uchunfoydalari-va-istemoli/
7. instagram.com/sogliqdunyosi/p/CxX007gqrc/
8. <https://srcyrl.ingredients-lonier.com/info/what-are-the-benefits-of-black-currant-fruit-e-74356891.html>